

Pénzes Lóránd István

EGY KATOLIKUS BIRTOK IGAZGATÁSÁNAK TÖRTÉNETE – A STÁTUS RADNÓTI URADALMA

A gazdaságtörténet részét képező uradalomtörténet a történettudomány egyik kiemelt jelentőségű formája. Az egyházi birtokok kutatásának múltja a 19. század végére nyúlik vissza, a történészek főként az érseki, püspöki és szerzetesi birtokszerkezetet tanulmányozták. A 20. században Dóka Klára, Fülöp Mária Éva, Szabó Attila, Szántó Imre munkáiból kaphatunk képet az úrbérrendezést követő birtokviszonyok átalakulásáról.¹

Erdélyben ez a munka csak a középkori egyházi birtok kutatása esetében kezdődött meg,² így munkánk során sajnos nem támaszkodhattunk a késő újkori egyházi birtokok működését bemutató szakirodalomra. Forrásaink gerincét az Erdélyi Római Katolikus Státus kolozsvári levéltárában őrzött státus-

gyűlési és igazgatótanácsi jegyzőkönyvek, valamint a radnóti uradalom iratai képezték.

A 19. századi erdélyi katolikus vallásos élet és iskolafenntartás megkerülhetetlen intézménye az Erdélyi Római Katolikus Státus,³ amely az egyház-községi iskolák támogatójaként, az általa létrehozott hét főgimnázium⁴ fenntartójaként sokat tett a minőségi iskoláztatásért és a katolikus egyházközségek fejlesztéséért.⁵ Az intézmény a támogatáshoz szükséges anyagi alapokat a tulajdonában levő épületek hasznóbérletéből, a banki letéteiből és nem utolsósorban uradalmi jövedelméből biztosította. A fenti jövedelemforrások az erdélyi katolikus egyház törzsvagyonaként a Státus-alapok tulajdonát képezték. Ezek a következők: vallásalap (1733),⁶ árvaházalap

¹ DÓKA Klára 1997; FÜLÖP Mária Éva 1995; SZABÓ Attila 1985; SZÁNTÓ Imre 1961.

² Pl. GÁLFI Emőke 2021.

³ Az Erdélyi Római Katolikus Státus kialakulása az 1556 áprilisában tartott országgyűlésre vezethető vissza. A rendek itt foglalták törvénybe Bornemissa Pál katolikus püspöknek az országból való kiutasítását. Az 1568-as tordai országgyűlés vallásszabadságot hirdetett határozata ellenére a katolikusoknak 1715-ig püspök nélkül kellett boldogulniuk az egyházmegye ügyeinek rendezésében. A katolikus főurak ezért az erdélyi diétákon vallási érdekeik védelmében testületileg – státusba tömörülve – léptek fel, 1615-ben már Status Catholicorum Dominorum név alatt említik őket. A Státus intézményesülésére a 17. század második felében került sor. A II. Rákóczi György uralkodása alatt összeállított *Approbatæ Constitutiones* törvénykönyv I. részének 3. törvénycikke kimondta, hogy a katolikusok maguk intézhetik ügyeiket. Ezzel törvényesen is elismerték a püspök nélküli Státust az egyházmegye képviselői szervének az olyan jellegű kérdésekben, melyek az egyház anyagi ügyeivel, oktatásával és intézményeivel kapcsolatosak. Így alapítványokat létesítettek, iskolákat működtettek, ingatlanokat szereztek, vikáriust választottak, és felügyelték az egyes egyházközségek életét. Ettől kezdve a fentebb említett ügyekben a klerikusok és világiak együtt tanácskoztak az ún. státusgyűléseken, és innen terjesztették határozataikat jóváhagyásért a fejedelem elé. Az osztrák berendezkedés után, 1715-ben Mártonffy György személyében újra lett püspöke az erdélyi egyházmegyének. Ő elnökként vette át a Státus vezetését. Az osztrák berendezkedés az erdélyi katolikus vallás támogatása mellett annak ellenőrzését is eredményezte. Mária Terézia csá-

szárné a megszüntetett osztrák jezsuiták missziós alapjából létrehozta a vallásalapot, amelynek kezelését, a Státust félreállítva, a Főkörmányszék irányítása alatt álló Catholica Commissióra bízta. Az uralkodói támogatással újabb célalapok létesültek. Az erdélyi katolikusok egyházi és világi képviselői hosszas küzdelem után végül 1873-ra érték el a Catholica Commissió (Katolikus Bizottság) megszüntetését, amelynek hatásköreit az újjáalakult Státusra és annak 24 tagból álló igazgatótanácsára ruházták át. A Státus egyházi és világi képviselők részvételével évente gyűlésre hívta össze tagjait, az erdélyi püspök vagy akadályoztatása esetén a világi elnök vezetésével. Itt döntöttek a legfontosabb célokról és azok megvalósításáról, ez utóbbiak ügyvitelét jelentéstétel kötelezettsége mellett az igazgatótanácsra bízta.

⁴ A kolozsvári, károlyfehérvári (gyulafehérvári), csíksomlyói, udvarhelyi, marosvásárhelyi brassói, kantai, erzsébetvárosi, szamosújvári gimnáziumok hálózata minden felekezet előtt nyitott volt, így az erdélyi kultúra fenntartását is szolgálta.

⁵ Legtöbb esetben templomok és más egyházi ingatlanok építését, javítását, bővítését támogatta.

⁶ A vallásalapot III. Károly király 1733-ban alapította, a plébánosok támogatására. Ehhez csatolta Mária Terézia a jezsuita rend 1773-as feloszlata után a *Fundus lusitanicus* néven ismert portugál jezsuita missziós alapot. Ezt követően II. József 1782-ben a feloszlátott szerzetesrendek és kolostorok javai mellett a főpapok várépítési hozzájárulását is a vallásalapba olvasztotta. Az alapot a magyar kamara kezelte. Ezenfelül az uralkodó ugyanebben az évben összeírta az egyház vagyonát és jövedelmeit, majd azokat is a vallásalap ellenőrzése alá helyezte.

(1768),⁷ tanulmányi és ösztöndíjalap (1773),⁸ elemi iskolai alap (1775),⁹ elemi iskolai és nyugdíjalap (1808).¹⁰ Az 1868-ban újjászerveződött Státus első teendőként visszaszerezte a Catholica Commissiótól (az erdélyi katolikusok vagyonát kezelő, államilag ellenőrzött intézmény) a kolozsmonostori uradalmát, majd ennek jövedelmezőségét látva, a fenti alapok számára újabbakat vásárolt. 1877-ben a nagyalmási (Szilágy megye),¹¹ 1885-ben a radnóti (Maros megye), 1897-ben az alsóbajomi uradalom (Szeben megye)¹² került a tulajdonába. Sőt az 1921-es földreform okozta nagy érvágás után is folytatta birtokszerző politikáját, és 1940-ben, a második bécsi döntés után Észak-Erdélyben, a Kolozsvár melletti Apahidán¹³ vásárolt kisebb uradalmat.

Hogyan tovább a vásárlás után?

A Státus fénykorát (1874–1918) teljességgel bearanyozta az alapok tőkéből megvásárolt uradalmak hírneve, melyek közül nagyságrendjét és jövedelmezőségét tekintve kiemelkedett a radnóti birtok.¹⁴ A csak az erdélyi viszonylatban nagybirtoknak számító¹⁵ radnóti uradalom a hozzátartozó falvakkal 1635–1712 között az erdélyi fejedelmek tulajdonát képezte. Az 5200 hold kiterjedésű uradalom birtoktestei, központi fekvése, jó minőségű földjei egy jövedelmező birtokká válás lehetőségét hordozták magukban. Egyedülálló lehetőségként kínálkozott ilyen uradalmat birtokolni, jövedelmeit élvezni. Ezt Erdély főurai is felismerték, számos alkalommal versengtek is érte.

Az uradalom birtokosai a Bogáti, Bánffi, Kendi és Kornis családok közül kerültek ki. Ez utóbbiak György tagja adta el az uradalmat I. Rákóczi Györgynek, így az 1649-től fejedelmi birtokká vált uradalom központja több alkalommal országgyűléseknek adott otthont. Az erdélyi politikai élet színterévé vált uradalmi központban Agostino Serena velencei udvari építész tervei alapján felépült a ma is álló, de az

összeomlás szélére sodródott késő reneszánsz kastély, amely két évtizedes pereskedést követően, 2020-ban került végleg az állam tulajdonába.

II. Rákóczi György bukása után a birtok Apafi Mihály kezére jutott, akinek felesége, Bornemisza Anna jó gazdának bizonyult az uradalom és az akkor hozzá tartozó 25 falu irányításában. A fejedelem halála után II. Apafi Mihályt innen Bécsbe vitték, az uradalmat pedig a kincstár számára lefoglalták.¹⁶ Az addig jól jövedelmező, házi kezelésű, majorsági gazdaságot felváltotta a kincstári pénznyerő gazdálkodás. A birtokot kezelő uradalmi gondnokság (provisoratus) alatt egyre gyakoribbá vált a robotmunka elől menekülő jobbágyok szökése és a paraszti földek elvétele, állandósult az udvarhoz felhangzó panaszözön. A lakosság elszéledéséről és a település gazdasági visszafejlődéséről tanúskodik az 1720-as kincstári összeírás. 1768-ban Bethlen Gábor kancellár gazdasági ügyeskedéssel megvásárolta az eladósodott kormánytól a kükküllővári, almakeréki, nagyhagymási és radnóti uradalmakat. Ez utóbbi kezelésében azonban nem következett be változás. Az új birtokos továbbra is a kincstár gyors haszonszerző gazdálkodását folytatja, mindennapos maradt a földesúri terhek jogtalan növelése. Birtokpolitikáját utódai is hasonlóképpen folytatták, később elzálogosították, majd haszonbérbe adták az uradalmat.¹⁷ A bérleti kezelés azonban továbbra is hátrányosan érintette a birtokot, a fejlesztések csak a legszükségesebbekre szorítkoztak. Az uradalom jövedelmezőségét jórészt az ingyen munkaerő, a robot biztosította, de 1854-től a jobbágyosság eltörlésével ez az előny megszűnt. Majorsági (saját erővel művelt) gazdálkodás jórészt csak a birtokközpontban történt, a távolabb eső birtoktesteket bérleti rendszerben kezelték. Az intézők gazdasági ismeretei is kívánnivalót hagytak maguk után. Nem használták ki az uradalomban rejlő lehetőségeket, és a gazdálkodást többnyire csak a búzatermelésre alapozták, melynek változó piaci ára nem biztosított kiszámítható jövedelmet.¹⁸

⁷ Mária Terézia császárné az általa létrehozott nagyszabású árva-ház fenntartására hozta létre a róla elnevezett alapot.

⁸ A tanulmányi alapot II. József 1782-ben hozta létre az egyházi oktatási rendszer fenntartására, a megszüntetett jezsuita rend és a későbbiekben felszámolt szerzetesrendek vagyonából. Az alaphoz csatolták 1873-ban a kolozsvári intézetek fenntartására szolgáló kolozsmonostori uradalmat is.

⁹ Az elemi iskolai alapot Mária Terézia hozta létre 1776-ban, azaz a céllal, hogy az általa szervezett elemi iskolák fenntartását biztosítsa.

¹⁰ A nyugdíjalap három részből tevődött össze: elemi iskolák tanítóinak nyugdíjalapjából, melyet I. Ferenc hozott létre 1808-ban, ehhez társult a gimnáziumi tanárok és a Státus tisztviselőinek nyugdíjalapja.

¹¹ Nagyalmás vagy más néven Váralmás Bánffyhunadtól északra, az Almás-patak völgyében fekvő település. A birtokot a Csáki

családtól vásárolta meg a Státus, ösztöndíjalapja számára.

¹² A Kis-Küküllő megyében fekvő birtokot az Eszterházy családtól vásárolta meg.

¹³ A Kolozsvártól nem messze fekvő birtok a Kis-Szamos völgyében található.

¹⁴ Lásd az *I. ábrán* a radnóti uradalom részirtokainak területe az 1871-es *Erdély részletes térképén*. A felhasznált szelvényt (TM 4514-13) az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának köszönöm.

¹⁵ Magyarországon a pannonhalmi apátság birtoka a 19. század elején 60 000 kataszteri hold volt, a katolikus püspökségek birtokai több száz ezer kataszteri holdra tevődtek. 1 katasztrális hold = 1600 négyzetöl, 1 négyzetöl = 3,596 m².

¹⁶ BÖZÖDI György 2002, 69–192.

¹⁷ Uo., 198–208.

¹⁸ Uo., 97–202.

Az 1884. évi státusgyűlésen összegyűlt katolikus rendek a gazdaságilag bizonytalan helyzetben arról döntöttek, hogy a kötvényekben és banki letétekben álló alapítványok vagyontát inkább jövedelmező birtokba fektetik.¹⁹ A vásárlási szándékról értesült gróf Bethlen Márk, aki 1 millió forintért eladásra kínálta az évi 52 000 forintra²⁰ becsült átlagjövedelmű uradalmat.²¹

A Státus ügyvivő testületként működő igazgatótanács egy, a tagjaiból kiküldött bizottság által megvizsgáltatta az uradalmat, és arra a következtetésre jutottak, hogy Bethlen gróf nem használta ki kellőképpen az uradalomban rejlő gazdasági lehetőségeket, úgynevezett parasztgazdaságot folytatott, amely a korábbi jobbágybirtokok gazdálkodási színvonalát mutatta. A birtokot odafigyeléssel, megfelelő szakértelemmel jövedelmezőbbé lehet tenni, ezért megvásárlásra ajánlották. A státusgyűlés és Lönhárt Ferenc erdélyi püspök jóváhagyásának megszerzése után végül 1885. februárban,²² a birtok 900 000 forint vételár kifizetése után három egyenlő részben a tanulmányi alap, az ösztöndíjalap és a vallásalap tulajdonába került.²³ Az uradalom elsődleges központja Radnóton volt, de másodlagos központok – tanyák – működtek a Maros jobb partján Marosorbón és Maroslekencén is. A változó minőségű földek 40%-a lapályban, míg 60%-a domboldalakon feküdt. Az alábbiakban lássuk, hogy miért is tekintették elmaradott, úgynevezett parasztgazdaságnak Radnótot.

A búza és kukorica termelésére alkalmas földeket megfelelő számú igásállat hiányában²⁴ nem tudták házilag megművelni, ezért az 1961 kataszteri hold szántóból 500 holdat részesművelésre átadtak a falusiaknak.²⁵ A házi kezelésben maradt területekből 1/3 őszi búzával, 1/3 kukoricával volt bevetve, a fennmaradó 1/3 pedig ugaron maradt. Mivel ez a két fajta gabona jelentette az értékesíthető terményeket, a birtok jövedelmezősége az időjárási körülményeknek kiszolgáltatottá vált. A háromnyomásos gazdálkodást nem tartották be, több birtokrészen egymást követő években termeltek a föld pihentetése nélkül, míg ezzel szemben voltak olyan szántók melyek minden második évben ugaron maradtak. Részben ebből a figyelmetlenségből következett az évenkénti terméshozam nagyfokú ingadozása. A legelők és rétek bérbeadása miatt állandósult a takarmányhiány, ezért a területek nagyságához képest kevés igásállatot tartottak.²⁶ Ennek következtében a földterületek megművelésénél állandó igáserő-hiánnyal kellett számolni.²⁷ A szántók termelékenységét fokozó trágya sem állt az uradalom rendelkezésére. Az elhibázott tenyésztési irány csak tovább rontotta az állattenyésztés helyzetét.²⁸ Az uradalom jövedelmét viszont gyarapították a haszonvételi jogok: a kocsmárlási jog birtokában vendégfogadók működtek Radnóton, Kisiklándon, Dégen, Marosorbón, Maroslekencén, vásárvám Radnóton, a hídvám két komp működtetését tette lehetővé a Maroson, tutajvám és nyolckövű malom Radnó-

¹⁹ ERKSL EKS, IV, 4/e, *Az erdélyi Római Katolikus Státusnak 1884. szeptember 22–24-én Gyula-Fehérvárt tartott gyűléseiről vezetett jegyzőkönyv, Kolozsvár, 1885, 10.*

²⁰ A jövedelembecslés az 1879–1883 közti évekre vonatkozott.

²¹ Radnóton 1821 hold és 1533 négyzetöl, Marosdégen 771 hold és 749 négyzetöl, valamint 5 hold szőlő, Odályán 60 hold és 929 négyzetöl, Maroscapón 58 hold és 1390 négyzetöl, Maroslekencén 1347 hold és 488 négyzetöl, Kisiklándon 47 hold és 1262 négyzetöl, Marosorbón 630 hold és 135 négyzetöl, valamint 14 hold dézsmaszőlő, Szentjakabon 97 hold és 990 négyzetöl, Oláhpéterlakán 30 hold és 830 négyzetöl. Az összesen 5161 hold földdel rendelkező birtok legnagyobb részét a szántóföldek alkották (1961 hold), majd nagyságrendileg a rét (999 hold), a legelő (943 hold), az erdő (780 hold), a nádas (155 hold), a veteményeskertek (20 hold) és a szőlő (19 hold) következtek.

²² A földterület értéke 357 209 forint, a kocsmaregálé értéke 104 400 forint, a vásárvám értéke 12 600 forint, a tutajvám értéke 40 000 forint, a malom értéke 200 000 forint, a gazdasági felszerelések értéke 51 291 forint, az épületek értéke 60 000 forint, igás- és tenyészállat-állomány 48 700 forint, vagyis összesen 874 200 forint értéket képviselt.

²³ A vásárlás körülményeiről lásd HOLLÓ László 2019, 629–642.

²⁴ Az állatállomány a birtok nagyságához képest igencsak csekély nagyságú volt: 10 ló, 120 ökör, 25 bika, 60 tehén, 40 borjú, 1000 juh, összesen 300 sertés és malac.

²⁵ GYFL, I, 1/a, *Püspöki iktatott iratok, 1885, 30/b–31/a, 289/31cs./1885.*

²⁶ Az 1885. április 8-án felvett leltár alapján az állatállomány és értéke a következő: 2 öreg bika 5 évesnél idősebb, darabja 300 forint, összesen 600 forint; 7 bika 3 éves, darabja 100 forint, összesen 700 forint; 8 bika 1 éves, darabja 100 forint, összesen 800 forint, 55 öreg tehén, darabja 100 forint, összesen 5500 forint; 23 tehén 4 éves, darabja 65 forint, összesen 1495 forint; 28 tehén 3 éves, db /60 forint, összesen 1680 forint; 17 tehén 2 éves, darabja 40 forint, összesen 680 forint; 23 tehén 1 éves, darabja 20 forint, összesen 460 forint; 101 öreg ökör, darabja 105 forint, összesen 10 605 forint; 16 ökör 4 éves, darabja 80 forint, összesen 1280 forint; 16 ökör 3 éves, darabja 60 forint, összesen 960 forint; 40 ökör 2 éves, darabja 50 forint, összesen 2000 forint; 27 ökör 1 éves, darabja 35 forint, összesen 945 forint; 14 idei üszőborjú, darabja -; 14 idei ökör, darabja -; 8 igás ló, darabja 78 forint, összesen 624 forint; 4 öreg kan, darabja 30 forint, összesen 120 forint; 4 kan 1 éves, darabja 20 forint, összesen 80 forint; 103 herélt 1 éves sertés, darabja 13 forint, összesen 1339 forint; 78 öreg koca, darabja 25 forint, összesen 1950 forint; 117 herélt egyéves malac, darabja 13 forint, összesen 1521 forint; 29 öreg berbécs, darabja 12 forint, összesen 348 forint; 15 kos egyéves, darabja 8 forint, összesen 120 forint; 773 anyajuh, darabja 10 forint, összesen 7730 forint; 180 juh egyéves, darabja 5 forint, összesen 900 forint; 1 szamar, 5 forint. (Uo., 289/31a cs./1885, 178/a, 63/1885.)

²⁷ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1885, 35.

²⁸ Uo., 36–37.

ton, a Maros bal partján.²⁹ A fentiekből kitűnik az extenzív, külterjes gazdálkodás³⁰ hibája, ezt akarták megváltoztatni, intenzívvé tenni.³¹

Az uradalom gazdasági viszonyainak megismerése után a továbbiakban a birtok kezelésének kérdése foglalkoztatta a Státust és vele együtt az erdélyi katolikus közvéleményt. Három lehetőség körvonalazódott: házi kezelésben megvalósuló majorsági gazdálkodás, bérleti kezelés, fix adminisztráció. A 19. század végén a leggyakoribb gazdálkodási módot a birtokok házi kezelése jelentette, amelyben az állattenyésztés és földművelés egymást kiegészítve, állandó jövedelmet biztosított a tulajdonosnak. A házi kezelést azonban nem érdemes a malomra és a regálékra kiterjeszteni – vallotta a gazdasági ügyekért felelős igazgatótanács –, mert a földrajzi távolság miatt az intézőség nem gyakorolhat hatékony ellenőrzést a hídvám, a malom és a kocsmák felett.³² A birtok legkönnyebb kezelési módja a bérbeadás lett volna, amelynek nagy előnye, hogy kevés odafigyeléssel állandó jövedelmet biztosított volna a tulajdonosnak. Ez utóbbi kezelési mód gyakorlatba ültetése azonban jelentős akadályokba ütközött, mivel nem akadt olyan bérlő, aki a birtokot hajlandó lett volna hasznóbérbe venni. Mivel a gazdasági épületek többnyire az elsődleges uradalmi központnak számító Radnótra voltak csoportosítva, a többi birtokrészek – tanyák – nem rendelkeztek az önálló gazdaság folytatásához szükséges melléképületekkel, így a birtokot több bérlőnek nem lehetett hasznóbérbe adni.³³ Hátrányos volt a korábbi tulajdonos által gyakorolt azon kezelési mód is, melyben a termőföldeket a termény fele- vagy harmadrészéért művelésre adta át falusi gazdáknak, de így kihasználatlanul maradt az uradalom kedvező fekvéséből származó előny.³⁴ Az uradalom kezelésének harmadik lehetőségét, az úgynevezett fix adminisztráció kínálta. Ennél az igazgatási módnál a tulajdonos olyan, gazdasági ismeretekkel rendelkező személynek adta volna át az

uradalom irányítását, aki biztosítékot tett volna le az általa gyakorolt igazgatás idejére. Ez esetben a beruházási költségek és a jövedelmek a tulajdonos és a bérlő között egyenlő arányban osztódtak volna. Így megmaradhatott a tulajdonos beleszólása, de ezzel együtt a bérleti rendszer hibái is.³⁵ A fenti szempontok figyelembevételével folytak a tárgyalások a házi kezelést javasoló igazgatótanács, a bérleti kezelést javasoló státuszgyűlési képviselők és a fix adminisztrációt pártoló püspök között. Végül az 1885. őszi státuszgyűlés a 12 évre szóló hasznóbérbeadás mellett foglalt állást. Mivel a bérlő számára előnytelen feltételeket szabott,³⁶ az egyedüli jelentkező is visszalépet. Így a következő évi státuszgyűlésen már házi kezelés mellett döntöttek a képviselők.³⁷ Elkészítették az uradalom pecsétnyomóit, birtokigazgatási utasítást állítottak össze.³⁸ A bérleti kezelés hívei azonban elfogadtatták a gyűlésen, hogy csak a vételár 5%-án felül keletkezett tiszta jövedelem fordítható az uradalom fejlesztésére. Ez a korlátozás bénítólag hatott az uradalom modernizálására, hiszen előbb utalni kellett az alapok pénztárába a 45 000 forint jövedelmet, és csupán a fennmaradt összeget lehetett beruházásokra fordítani.³⁹ A fenti döntésnek azonban nem sikerült érvényt szerezni, mivel az évi jövedelem jóval elmaradt a vásárláskor előzetesen megállapított 50 000 forinttól.⁴⁰ Az intézőség így kisebb tőkebefektetésekkel próbálta az uradalmat korszerűsíteni. Megkezdődött az állatállomány feljavítása, új takarmánymagok vásárlására, szarvasmarhák befogadására alkalmas faistálló építése, a kastély tágas emeleti helységeinek magtárrá alakítása. Ez utóbbi beruházás létfontosságú volt a gabonatermelésen alapuló uradalomnak, amely terményeit a tárolási lehetőség hiányában esetenként a piaci áron alul kellett hogy értékesítse.⁴¹ Az igazgatótanács széleskörű teendői miatt már nem tudta irányítani és ellenőrizni a három uradalom tisztviselőit, ezért a státuszgyűlés jóváhagyásával egy jószágigazgatói állást létesített.⁴² Az

²⁹ Uo., 4/b, 1885, 1–154, 178/a, 63–1885.

³⁰ Olyan termelési eljárás, ahol az egy adott területre jutó befektetés alacsony.

³¹ Olyan termelési eljárás, amely az egy adott területre nagyobb anyagi ráfordítás, de ugyanakkor nagyobb haszon is jellemzi.

³² ERKSL EKS, IV, 4/b 1885, 185–740, 244/a, 96–1885.

³³ Uo., 4/f, *Igazgatótanács évi jelentései*, 1885, 38–39.

³⁴ A tulajdonos elesik a vetésforgó gyakorlatba ültetésének lehetőségétől, a kedvező szállítási eszközök igénybevételétől, stb.

³⁵ ERKSL EKS IV, 4/f, 1885, 40–41.

³⁶ A Státus tekintélyes összeget kért óvadékként letétbe helyezni és magas hasznóbért, az 1886-ban meglévő ingó és ingatlan javak állapotának megőrzését várta el, de az újításokat már nem támogatta.

³⁷ SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 23.

³⁸ Lásd az uradalom viaszpecsétjét és bélyegzőlenyomatát a 2–3. ábrán.

³⁹ SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 27.

⁴⁰ A házi kezelés első évének 43 000 forint jövedelme volt.

⁴¹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1887, 44–45.

⁴² A jószágigazgatóság szabályzatának megalkotásánál az igazgatótanács az 1750-es évektől elterjedt birtokkormányzati hivatalok szervezettségét vette alapul. Itt a központi szervek: a régensi, a titoknoki hivatal, a jószágigazgatóság, a kormányzóság, az ügyészség, a kancellária, a számvévisés, a pénztár és a levéltár voltak, kerületi szinten működött a felügyelőség, a kerületi számvévisés és pénztár, az uradalmakban pedig a tisztartóság, a kasznári hivatal (kasznárság), a pénztár, az erdőhivatal, a pincemesteri és az építészeti hivatal.

1887-ben meghirdetett állás betöltésére a kedvező javadalmasz miatt túljelentkezés volt,⁴³ 45 személy jelentkezett, közülük Szentkatolnai Cseh László korábbi státusgyűlési képviselőt alkalmazták. A kolozsvári székhellyel felállított jószágigazgatói hivatalnak⁴⁴ kulcsfontosságú szerepet szántak az uradalmak vezetésében.⁴⁵ A jószágigazgatónak felsőfokú gazdasági képzettséggel⁴⁶ s a nagyobb uradalmakban szerzett vezetési tapasztalatokkal kellett rendelkeznie, ugyanakkor bizonyítania kellett a Státus iránti elkötelezettségét is. Feladata: a kolozsmonostori, nagyalmási uradalmak intézőinek irányítása, a pénz- és hivatali ügyek nyilvántartásának vezetése, naprakész tájékozottság az uradalmak, erdők helyzetéről, a számvitel ellenőrzése.⁴⁷ Az uradalmi tisztviselőkkel szemben tulajdonosként lépett fel, az igazgatótanáccsal szemben pedig hivatalnokként. Év végén

összesítette a birtokrészek gazdászati irányvonalait, melyet az igazgatótanáccsal is közölt, jóváhagyást kért a megkezdett a gazdaság folytatására vagy az esetleges változtatások végrehajtására. De a felsorolt feladatok mellett a radnóti uradalom intézőjeként annak vezetése is rá hárult. A jószágigazgatóság alkalmazottainak közvetlen feletteseként személyzeti ügyekben is illetékes volt, de hatásköre nem terjedt ki a jogtanácsos ellenőrzésére, aki az uradalmakat birtokrendezési és peres ügyekben képviselte.⁴⁸ Az uradalmi erdészek felügyelete az erdőmester hatáskörébe tartozott, a jövedelmek kezelője a számvivői teendőket ellátó pénztárnok és az ellenőr volt.⁴⁹ A jószágigazgatói tisztség felállítása azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Kinevezése után egy évre elbocsátották Szentkatolnai Cseh Lászlót, arra hivatkozva, hogy a gazdászati eredmények nem

⁴³ Az 1886. évi 2163-849 sz. alatt közzétett pályázat szövege: *Pályázati hirdetés jószágigazgatói állomásra*. Az erdélyi római katolikus Státus tulajdonához tartozó uradalmak és birtokok gazdasági ügyeinek vezetésére rendszeresített jószágigazgatói állomás betöltése céljából alulírt igazgatótanács pályázatot hirdet. Ezen állomás, mely az 1887-ban tartandó státusgyűlésig csak ideiglenesen töltetik be, következő javadalmaszával van összekötve: a) évi fizetés 2000 forint, b) évi átalány 1000 forint, c) állandó vasúti szabadjegy a Kolozsvár, Budapest, Gyulafehérvár és Marosvásárhely közti vasúti vonalakon, d) szabad szállás egyelőre Radnóton. (SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 24.)

⁴⁴ ERKSL EKS, IV, 5/a, *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Jószágigazgatóságának szervezési szabályzata*, Kolozsvár, 1885, 6–12.

⁴⁵ Élén az igazgató állt, tagjai a pénztárnok, az erdész, a számvivő, az írnök. Az igazgatóság fő feladata a birtokos törvényes jogainak védelme, a gazdatisztek/provisorok irányítása, a bevételek és kiadások számonkérése és elszámolása, az uradalmi hitelpénztár kezelése volt. Többnyire a jószágigazgató dolgozta ki azokat az uradalmi utasításokat, amelyek alapján a birtok(ok) vezetését végezni kellett. Negyedévenként megvizsgálta a javakat, felelt az uradalmak havi jelentéseiért, ellenőrizte a beküldött elszámolásokat, tanácskozott a számvivővel, irányította a földmérő mérnököt. Munkájában a felügyelő segítette. Utánuk rangsorban a számvivő következett, aki ellenőrizte az uradalmakból beérkezett számadásokat, és észrevételezte a hiányosságokat.

⁴⁶ Lehetőleg a magyaróvári gazdasági akadémia végzettje kellett legyen.

⁴⁷ Hozzá tartoztak az alkalmazottak feyvelmi ügyei, melyek rendezésére feyvelmi bizottságot hozott létre, és két igazgatótanácsi taggal együtt, elnökként irányította annak munkáját. Hatáskörébe tartozott az uradalmi pénztárak, a termény- és anyagkészletek, az állatok mennyiségének és minőségének a vizsgálata, ugyanakkor, ha ezek jelentősebb értéket képviseltek, akkor ezek beszerzése is. Házi kezelésnél a gazdasági művelés és vetésforgó megállapítása, a cselédek és a szolgák felfogadása az intéző tiszt ajánlata alapján szintén a jószágigazgató feladatát képezte. Köteles volt azonban ezek névsorát és juttatásaikat minden év végén az igazgatótanácsnak bemutatni. Pontos nyilvántartást kellett vezetnie az összes javakról és a rájuk vonatkozó adatokról, ugyanakkor

a kezelésre vonatkozó információkat legkésőbb 8 napon belül nyilvántartásba kellett vennie. Fontos feladata volt az uradalmak és erdők állapotának pontos nyomon követése. Ezért kötelessége volt legalább negyedévenként az összes javakat megsemmélni és meggyőződni arról, hogy a házi kezelést végzők vagy a földbérlok a szükséges munkálatokat, mint az előírt vetésforgó, ugarolás, ároktisztítás, faültetés, trágyázás, az alom és takarmány bérleten hagyása, albérleti s feles művelés feletti tilalom, az épületek rendbetartása, a kocsmajogok esetében az italmérés és az ételek kiszolgálása a bérleti szerződésben megkötött módon történt-e, ellenkező esetben köteles volt felszólítás vagy per útján fellépnie a szabálytalan bérlo ellen. Évente legkevesebb egy alkalommal ellenőrizte az uradalmi pénztárt. A 30 napot meghaladó tartozások behajtását perindítás céljából a Státus ügyvédjéhez továbbította. Az éves költségvetési előirányzatokat és zárszámadásokat az igazgatótanácshoz benyújtotta, amely azokat az évente összeülő státusgyűlés elé terjesztette jóváhagyásra. Feladata volt az erdőművelés és a kezelés mikéntjének évi ellenőrzése, akárcsak a kitermelt fának a számbavétele. Amennyiben a Státus tulajdonába új birtokrészek kerülnek, a jószágigazgató kötelessége volt ezeket felmérni s hasznosításukra azonnali javaslatot tenni s azt az igazgatótanácshoz felterjeszteni. Az igazgatót önálló döntéshozatalában korlátozó előírás szerint köteles volt az előirányzattól eltérő mindennemű költség kifizetésére az igazgatótanács jóváhagyását kikérni. (ERKSL EKS, IV, 5/a, *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Jószágigazgatóságának szervezési szabályzata*, Kolozsvár, 1885, 6–12.)

⁴⁸ Uo., 12.

⁴⁹ Ők végezték utalványozással a szükséges pénzüsszegek kifizetését és bevételeit. Együttes működésükre egymás kölcsönös ellenőrzése volt jellemző, hiszen a pénztárhoz érkezett, pénzt nem tartalmazó beadványokat a pénztárnok bontotta fel. Ha azonban a beadványok pénzt vagy értékű tárgyat tartalmaztak, akkor azt a pénztáros csak az ellenőr jelenlétében bonthatta fel. A közös ügykezelésre jellemző, hogy a pénztárnok a bevételeket és kiadásokat foganatosította, míg az ellenőr az elszámolási és könyvelési teendőket látta el. Így a pénzmozgás intézéséhez minden esetben mindkét személyre szükség volt, csökkentve így a tévedés lehetőségét. (Uo., 16–19.)

az elvárások szerint alakultak,⁵⁰ a hivatal fenntartása pedig jelentős terhet képviselt a Státus számára. Ezt követően a jószágigazgatói feladatkör ellátását az igazgatótanács titkárára bízták, akinek a gazdasági ügyek előadói feladatkörét továbbra is be kellett töltenie.⁵¹ Egy évtizeddel később az alsóbajomi uradalom vásárlásával a teendők is megszorodtak, ezért újból jószágigazgatót neveztek ki.⁵² Az 1921-es földreformot követően a jószágigazgató feladatkörét a státusgyűlési előadó töltötte be, akinek fő tevékenysége a birtokaitól megfosztott Státus érdekvédelme maradt az agrárbizottságok előtti fellebbezésekben.⁵³ Meg kell említenünk, hogy a Státus az impériumváltásig nem rendelkezett saját számvevőszékkel, az alapítványok pénzügyeit kolozsvári állami adóhivatal kezelte.

Az uradalom személyzete

A Státus-uradalmak, így a radnóti birtok irányításában a három lépcsős igazgatási mód működött. A közvetlen irányító közeg az igazgatótanács volt, amely a státusgyűlések határozatainak megfelelően meghozta az uradalmakat érintő legfontosabb vagyoni vagy személyzeti döntéseket, majd végrehajtásra továbbította azokat az intézőnek. Az igazgatótanácsosok közül az előadó felelt az uradalmak gazdaságáért, de a jószágigazgatóság felállítása után ezt a feladatkört annak vezetője látta el. A körülményes, óvatoskodó döntéshozatal viszont legtöbbször hátráltatta a gyors döntések meghozatalát.⁵⁴ Az

uradalmak életében meghatározó szerepet töltött be a státusgyűlési tagokból kinevezett szemlebizottság, amelynek tagjai minden évben meglátogatták az a birtokot, ellenőrizték az ügyvitelt, és javaslatot tettek a további beruházásokra. A 100 000 koronát (50 000 forint) meghaladó befektetést az évente összeülő státusgyűlés hagyta jóvá, az ennél kisebb összegeknél elég volt az igazgatótanács utólagos bejelentése.

Az uradalom tisztviselőinek élén a státusgyűlés által megválasztott intéző (egy évig jószágigazgató is) állt, aki a jószágigazgatóság és az igazgatóság rendelkezeli alapján közvetlenül irányította az uradalmat. A birtok igazgatását általában hat gazdatiszt, így az intéző, számtartó ispán, tiszti segéd, gyakornok és az erdész végezte. Az ispánok közül az egyik a maroslekenicei, a másik a radnóti tanyát irányította, és a cselédeket igazgatta. A számtartó ispán a pénztárosi teendőket látta el, később a kőcsúri birtokegységhez tartozó József-tanyát is irányította. A gyakornok rendszerint a marosorbói tanya vezetését végezte. Az erdész a Státus erdőit irányító erdészeti igazgatóságnak rendelték alá.⁵⁵ A birtok megvásárlásának évében 87 állandó alkalmazott és 24 zsellér állt az uradalom szolgálatában,⁵⁶ de a Státus a személyzetet rövidesen 70 főre csökkentette.⁵⁷ A tiszti személyzetet viszont megháromszorozta, állatorvost alkalmazott. Ugyanakkor biztosította az előrelépés lehetőségét,⁵⁸ a fizetéseket terménnyel és más járandóságokkal is kiegészítették, a termelés ösztönzésére esetenként fizetésplétkban is részesültek. A javadalmazással

⁵⁰ A gazdaság alapjövdelem-forrásaként szolgáló búza termése jelentősen csökkent, ráadásul az olcsó amerikai gabona behozatala miatt a kukorica és búza ára is zuhanni kezdett. Ez utóbbi az 1876-ban jegyzett kb. 25 koronáról a 15–20 korona közti átlagárra esett vissza. A fenti okoknak köszönhetően az évi tiszta jövedelem alig érte el a vételár 4%-át, azaz 36 000 forintot. Cseh László ugyanis megpróbálta az uradalmat a dunántúli gazdaságok mintájára átszervezni, de ez a folyamat jelentős tőkebefektetést igényelt. Javaslati az igazgatótanács ellenkezésébe és elutasításába ütköztek. Az uradalmak tisztai állomásainak a számát és fizetéseiket is megnövelte, és felállította a radnóti intézői állást, mely mentesítette volna a jószágigazgatót az uradalom közvetlen igazgatási terhéért, de az igazgatótanács a magas költségekre hivatkozva, az állást nem engedte betölteni.

⁵¹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1898, 98–99.

⁵² 1901-ben br. Bornemissza Elemér kinevezésével újra betöltik a tisztséget, majd 1906-os lemondása után Sperker Ferenc 1915-ig a hivatal vezetője. Teendőit egy évre Nagy László erdőtanácsos vette át, majd 1916–1920 között Pekri Sándor igazgatótanácsos, akinek birtoka a szomszédos községben feküdt, és ezért havonta látogatta és irányította így minden nehézség nélkül az uradalmat.

⁵³ Uo., 1921, 82–83.

⁵⁴ Amikor a jószágigazgató folyó gazdasági ügyektől eltérő esetekben kívánt döntést akart hozni, akkor azt javaslattétel formájában terjesztette fel az igazgatótanácshoz, amely azt továbbította

a hármás felügyelő bizottsághoz, ahol új javaslatot készítettek az általuk szükségesnek tartott módosításokkal, és ezt visszaküldték a jószágigazgatóhoz. Ő erre újból válaszolt, mely javaslattételként ezúttal egy másik szakbizottsághoz került át, ez a kész javaslatot visszaküldte az igazgatótanácshoz, ez utóbbi szerv pedig felterjesztette az évente egyszer ülésező státusgyűléshez, ahol kimondták az ügyben a végső szót. Itt pedig a tőkeigényes beruházások elfogadásával nagyon óvatosan bántak.

⁵⁵ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1891, 38–39.

⁵⁶ A foglalkozásuk szerinti megoszlásuk a következő volt: 1 gazdatiszt aki erdési feladatokat is ellátott, 1 számadó, 8 erdőpásztor, 7 hajtó (csősz), 3 vincellér, 3 csűrbiro, 2 gulyás, 2 tehénpásztor, 2 kocsi, 1 bács, 1 kondás, 1 erdő és birkapásztor, 1 béresbiro, 32 béres, 1 sertéspásztor, 2 hízó marhák melletti segéd, 1 segédhajtó, 1 penzionátus(!), 1 inas, 1 udvari orvos, 1 lelkész, 1 kántor, a gazdaasszony, 1 szakácsné, a cseléd főzőnő, 1 mosónő, 1 sütő, 3 darabont, 1 kéményseprő, 1 kovács, 1 kerekes, 1 vajda. (ERKSL EKS, IV, 4/b, 1885, 1–154, 555-a, 202/1885.)

⁵⁷ Uo., 4/f, 1903, 180.

⁵⁸ Ennek a lépcsőzésnek kiváló példája Silló Kálmán, aki tisztségként kezdte, majd radnóti ispán lett. Innen kérte áthelyezését az alsóbajomi uradalomba, ahol intézőként szolgált a radnóti intéző nyugdíjaztatásáig. Ezt követően visszahelyeztette magát Radnóra, ahol elnyerte a megüresedett intézői állást.

a gazdatisztek általában elégedettek voltak,⁵⁹ de sérelmezték az elavult tisztviselői címek használatát. 1907-ben például eredménytelenül kérték a tisztviselők a címek naprakész kiigazítását „úgy a Státus, mint a tisztviselők reputációja érdekében”.⁶⁰ A háborús évek alatt besorozott tisztviselők feladatait az igazgatótanács magára vállalta, de független gazdasági szakértők segítségét is igénybe vette.⁶¹ Az 1921-ben végrehajtott kisajátítások okozta földvesztéssel az intézőség a gazdatisztek és alkalmazottak számát tovább csökkentette, de a szőlészet fejlesztésével egy időben saját borászt is alkalmazott.⁶² A Státus Egyházmegyei Tanácsa történő átalakulásával párhuzamosan, 1932-re elkészült az uradalmi tisztviselők fegyelmi szabályzata, mely a megváltozott viszonyoknak megfelelően, szigorúbb rendeletekkel szabályozta a lecsökkentett hivatali személyek működését.⁶³ A két világháború közötti időben státustisztviselőnek lenni biztos egzisztenciát jelentett, az agrárértelmisségnek kijáró közepes fizetés, a lakás és a terményjándóságok biztosítása mellett előnynek számított, a 30-40 év szolgálat után járó nyugdíj folyósítása pedig vonzóvá tette az egyházi alkalmazást.

Az uradalom igazgatása 1888–1915 között

A házi kezelés első éveit az útkeresés jegyében zajlottak. Már az átvételt követően szembevető volt a gazdálkodás elavultsága, ezért mielőbbi birtokigazgatási reformok bevezetését sürgették a szemlebizottság tagjai. Ennek ellenére, takarékosági okokból, az első években mégsem biztosítottak forgótőkét az uradalom korszerűsítéseire. Találón vélekedett az uradalom helyzetéről a hivatalból leköszönő Szentkatolnai Cseh László jószágigazgató: „A radnóti uradalom felvirágoztatásához évek kellene... ha a kellő befektetésektől az intéző körök nem riadnak vissza.” Az igazga-

tótanács tagjai belátták a befektetések fontosságát és mérsékeltek a tulajdonosi elvonást, előbbi évi 10 000 forint, majd pár évvel később ennek kétszeresét szavazták meg forgótőkeként az uradalom fejlesztésére.⁶⁴ Így lehetővé vált az év közben szükséges beruházások gyors elvégzése, anélkül, hogy piaci ár alatt kényszerültek volna értékesíteni az elraktározott terményeket.⁶⁵ A tagosítás mielőbbi véghezvitele is kulcsfontosságú volt az eredményes gazdászat szempontjából. A 700 parcellában szétszórt 5200 hold területre nehézkessé vált az üzemterv elkészítése, de a 19. század végére sikerült a szétszórt területek összevonása, így a radnóti határrészen létrejöhett az *Új földeknek* nevezett 300 holdas birtokrész is. A földek művelését korábban kizárólag Radnótról végezték, de a földrajzi viszonyok indokoltá tették a birtok három különálló gazdaságba történő szervezését,⁶⁶ így két másik gazdasági központot is létrehoztak. A központ szerepét a továbbra is a Radnóton fekvő Kőcsúri gazdaság töltötte be, de külön gazdatisztek irányítása alá helyezték a Marosbó határában levő Dombcsúri és a Maroslekence határában fekvő Hodályi gazdaságot is.

Az uradalom földjei a Marosludas, Mezőbánd, Marosvásárhely és Dicsőszentmárton települések közötti négyszögben terültek el. Nagyságrendileg a legnagyobb a maga 1821 katasztrális holdjával a radnóti birtokrész volt, melynek gazdasági központja kezdetben a kastély körüli gazdasági épületegyüttes, majd a községközponttól félóra járásnyira fekvő Kőcsúri tanya lett. Innen irányították a Kutyfalva felé elterülő földekkel együtt a maroscsapói, a szentjakabi, valamint a dégi, összesen 943 hold nagyságú birtokrészt.⁶⁷ Az igazgatótanács tagjai felismerték, hogy a szegényes gépparkot kétkezi munkaerőnek kell pótolnia, ezért évről-évre újabb mezőgazdasági gépek beszerzésére törekedtek, főként a Clayton cégtől.⁶⁸ Ugyanakkor újabbra cserélték az uradalomban

⁵⁹ A törzsfizetések és mellékjándóságok együtt a következőképpen alakultak: a radnóti intéző 4154 korona, a radnóti ispánok 2044 korona, a radnóti segédtsz 988 korona, az alsóbajomi intéző 3174 korona, az alsóbajomi irodatisz 1984 korona, a nagyalmás intéző 3208 korona, a nagyalmási segédtsz 1066 korona fizetésben részesült. Ezek alapján a radnóti intéző 2500 korona, a bajomi és almási intézők 1720 korona, a radnóti ispánok 1260 korona, a bajomi irodatisz 1560 korona nyugdíjat kapott. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1907, 124–125.)

⁶⁰ Az ispáni cím elértéktelenedésére okán, kérték annak az intézői címmel való kicserélését, arra hivatkozva, hogy az ispánok valójában a gazdaságok irányítói. Mivel a radnóti intéző a gazdaságok kezelőit felügyelte, ő a maga számára a jószágfelügyelő vagy jószágkormányzó cím megadását tartotta megfelelőnek. A Státus indoklás nélkül utasította el a tisztviselők kérését. (Uo., 1907, 126–127.)

⁶¹ Az első világháború alatt például Gáspár József, a marosvásárhelyi földműves iskola akkor már nyugdíjas igazgatója. (Uo.,

1916, 182–190.)

⁶² Uo., 1926, 68.

⁶³ Uo., 1932, 100–108.

⁶⁴ SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 41.

⁶⁵ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1895, 105.

⁶⁶ SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 37–41.

⁶⁷ Ez utóbbi birtoktestet 1889-ig a marosdéli ortodox papnak évi 1200 forintért adták haszonbérbe, ezt követően házilág kezelték.

⁶⁸ Egy cséplőgép, tengerimorzsaló, szénagyújtó, szőlőzúzós, rosta zsákolóval, szecsavágó, vasekék. A népszerű márka mellett azonban voltak kapálógépek, szalmaemelő készülékek, sorvetők, répvágók, répakiemelők, szelelő rosták, trieurők, vagyis gabonatisztító gépek, vetőgépek és különféle talaj-előkészítő gépek: kettős-hármas ekék, boronák, talajporhanyítók. Többnyire mindegyikből egy-két db állt a gépszín alatt. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1892, 38–45.)

szolgáltatást tevő, 8 lóerejű Sigl-féle lokomobilt is.⁶⁹ 1909-ben beléptek az *Első mezőségi gazdák gőzeke szövetségébe*, majd pár évre rá beszereztek néhányat a Fowles-féle gőzekékből. A földek termőképességének fokozására, erdélyi úttörőként, megkezdték a foszfortartalmú szerves műtrágyák használatát, holdanként 150 kg-os mennyiséggel.⁷⁰

A második legnagyobb, 1344 hold kiterjedésű birtoktest a Radnótól a Mezőség felé vezető út mentén elhelyezkedő Maroslekencéhez tartozó, Hodály nevű tanya körül csoportosult. A főként állattenyésztésre alkalmas birtokrészen hat forduló legelőváltós gazdálkodást⁷¹ vezettek be, a 200 holdat meghaladó szántón nyolc forduló váltógazdaságot rendszeresítettek.⁷² A harmadik birtoktest központja a Radnótól alig 4 km távolságra fekvő, 677 hold területtel rendelkező Marosorbó lett. A három birtoktest 1960 hold szántójából csupán a birtokközpontoktól félreeső dégi és sályi 258 hold szántót adták haszonbérbe, a többi házilag kezelték. A kapcsolattartás megkönnyítésére a tanyaközpontok között telefonhálózatot építettek ki. A házi kezeléshez kevésnek bizonyult az igavonó erő,⁷³ ezért a szarvasmarha-állományból a négy évesnél idősebb állatokat az igás ökrök közé sorolták.⁷⁴ A hús árának a 20. század elején állandósult növekedése miatt az intézőség kiemelt figyelmet fordított az állattenyésztésre. A szarvasmarha-tenyésztésben az igásmarha-tenyésztésre fektették a hangsúlyt. Rendszeresítettek egy új szimentáli-fajtát, amelyet később szentdemeterire cseréltek, míg a lóállományban a kényes angol félvéreket az igás feladatokat ellátó muraközi fajjal cserélték fel.⁷⁵ Új kosok beszerzésével és a gyengébb anyajuhok kiselezésével feljavították az amúgy nagy, racka és karakul juhállományt, gyorsan hízó sertésfajokat tenyésztettek.⁷⁶ A telepített fajokból történő tenyésztés olyan

jól sikerült, hogy az itt tenyésztett racka juhokból vásárolt tenyészállatokat Windischgrätz Lajos herceg perbenyiki uradalma, és a kormány is a Krakóban létesített gazdasági akadémiája számára. Az uradalom tenyészállatait rendszeresen díjazták a 20. század első két évtizedében a Kolozsváron, Brassóban és Székelykeresztúron megrendezett országos tenyészállat-kiállításokon.⁷⁷ A gyarapodó állatállomány befogadására újabb istállókat építettek, de a kihasználatlan területeken bérleti díj ellenében továbbra is megengedték az idegen állatok legeltetését.⁷⁸ Tejgazdaságot is létrehoztak, Kolozsváron és Budapesten értékesített vaj és sajt termelésébe kezdtek.⁷⁹ A 19. század utolsó éveire közel 20%-kal nőtt a megművelt területek aránya, ahol főként búzát és kukoricát termesztettek.⁸⁰ A gabonakereskedőkön keresztül értékesítették, akik közül leginkább a Schwartz-testvérekkel, Sámuellel és Zsigmonddal alakult ki tartós üzleti kapcsolat.⁸¹ A 20. század elején a tengeren túlról behozott gabona miatt a hazai búza és a kukorica ára csökkent, a kiesett jövedelem pótlására az intézőség minőségi gabona- és lóheremagvak termelésébe kezdett, Marosvásárhelyt és környékét jó minőségi vetőmagokkal látva el. Az uradalom 19 hold nagyságú szőlőjét⁸² kipusztította a filoxerajárvány,⁸³ ezeket az ellenállóbb amerikai fajjal pótolták. Főként rajnai rizlinget, alexandriai muskotályt, sombort készítettek, pálinkafőzdét működtettek, ahol törkölyt, seprőt, gabonapálinkát és tiszta szeszt állítottak elő. Az intézőség rendelkezésére álló forgótökeből felépült Radnót községben az uradalom italmérsi jogát hasznosító kocsmá, és elkezdődtek a talajjavítási munkálatok, melyek során 170 hold vizenyős területet lecsapoltak, és 44 holdat alagcsövezéssel láttak el.⁸⁴ Az uradalom gazdaságának irányításában⁸⁵ bekövetkezett jó

⁶⁹ Lokomobil (a mai traktor elődje) olyan szállítható munkatermelő vagy hajtógép, amely járó kerekekre szerelve dolgozik, és többnyire cséplőgépek, gabonatisztítók, gőzekék működtetésére használták.

⁷⁰ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1909, 97–103.

⁷¹ Első évben búza került a földbe, lóhere- és fűkeverékkel trágyázva, másod- és harmadévben kaszálóként használták, negyed- és ötödévben legelőként, míg a hatodik évben kukoricát vetettek bele.

⁷² Első évben trágyázott ugar, majd repce, búza lóherével, lóhere, lóhere, árpa, tengeri, zab alkotta az évenkénti fordulókat. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1889, 46–70.)

⁷³ 33 négyes ökörfogot állt rendelkezésre. Mivel egy fogat napi 15–16 holdat tudott megszántani, az idénymunkákat csak a szántók valamivel több mint felén tudták elvégezni.

⁷⁴ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1889, 62.

⁷⁵ Uo., 1907, 107–108.

⁷⁶ Uo., 1894, 261–262; 1911, 110–111.

⁷⁷ Uo., 1913, 160–161; 1912, 191.

⁷⁸ Uo., 1892, 40–41.

⁷⁹ Uo., 1901, 82.

⁸⁰ 1892-ben legnagyobb területen őszi búza (610 hold) és kukorica állt (340 hold), majd nagyságrendben a takarmányozásra használt zab (70 hold), bükköny (30 hold) és csalamádé következett, 1889-től pedig 100–150 hold közötti területen termeltek cukorrépat, 60–125 hold közti területen lóhere került a földbe. Lényegesen kisebb, 10 hold alatti területen vettek borsót, kendert, paszulyt, rozsot, árpát, takarmányrépat, baltacimet – meszes talajokat kedvelő takarmánynövény –, és ritkán 1 holdba krumplit. Ez utóbbiak nem kerültek eladásra, hanem a cselédek és uradalmi tisztviselők mellékjándóságait képezték. (Uo., 1892, 255–259.)

⁸¹ JEKELFALUSSY József 1892, 641.

⁸² ERKSL EKS, IV, 4/f, 1889 44–45.

⁸³ Az 1874-től Magyarországon is pusztító szőlőtetű az ágak elszáradását okozta.

⁸⁴ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1897, 190–192.

⁸⁵ Deák Ferenc 1888–1909 között intézőként irányította az uradalmat.

irányú változásokat az 1892-ben kilátogató szemlebizottság is észrevette. „A vezetésben kellő rend és az egyes gazdasági teendők végzésében céltudatos munkabeosztás uralkodik.” Mit láthattak a Kolozsvárról az uradalomba látogató igazgatótanácsosok? Gondosan megművelt szántóföldeket, fokozatosan növekvő állatállományt, a maroslekencei gazdaság határait és útjait szegélyző akác- és eperfákat, a frissen ültetett gyümölcsös csemetéit, jól karban tartott gazdasági épületeket. Szembesülhettek azonban a gazdaság legsürgetőbb gondjaival, az infrastrukturális hiányosságokkal. Gabona tárolására még mindig nem volt elegendő hely, ezért a kastély emeletén újabb helyiségeket alakítottak magtárrá, míg a korábban itt működő felekezeti iskolát és a kántortanítói lakot a községbe költöztették át.⁸⁶

Fontos bevételi forrást jelentett a 8 kövel ellátott lisztmalom őrléséből származó 10%-os vám, mely napi 7 mázsa vám gabonát jövedelmezett, évi 8200 forint értékben.⁸⁷ Itt is újabb beruházásokat eszközöltek: 1892-ben vám- és ellenőrző gépeket állítottak be, Maroslekencénél hidat építettek, az őrlők számára pedig a malom mellett szekérszint és istállót készítettek. Egy évtizeddel később a Maros partján betonduzzasztógátát építettek.⁸⁸ Az uradalom egy évi jövedelmével megegyező beruházás azonban nem térült meg, mivel a térségben időközben felállított gőz- és hengerfejes malmok teremtette versenyhelyzetben a liszt őrlésből egyre kevesebb jövedelem érkezett, annak ellenére, hogy az őrlési vámot is csökkentették.⁸⁹ Ráadásul a tervezési hibák miatt a folyó jobb oldalán málladozó, cementburkolatú gát is költséges javításokra szorult.⁹⁰

A nagyobb területek művelése a munkaidény meghosszabbítását és a kézi munkaerő iránti fokozottabb keresletet eredményezte. Az idénymunkákra az uradalom cselédei mellé általában felvidéki bér munkások érkeztek, akiket új kéveköto és aratógép is segített.⁹¹ Az intézőség alapító tagként vett részt a 30 km-re fekvő marosvásárhelyi cukorgyár létrehozásában, 100 holdon cukorrépa termelésébe kezdtek, melyet idővel 150 holdra növeltek. De mivel a 20. század elején a cukorrépa felvásárlási ára éveken ke-

resztül alacsony volt, ráadásul a termény gyárba történő szállítása az igás fogatokat is lekötötte, az uradalom felmondta a cukorgyárral kötött szerződést, és dohánytermesztésbe kezdett.⁹² Ez utóbbinak könnyebb volt piacot találni, mert a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi gyárak mellett a debreceni, temesvári, szegedi is jó árban vásárolta a keresett nyersanyagot, mely a vasút nyújtotta lehetőségek miatt olcsóbb szállítási költséggel is párosult. Próbálkoztak az állam által segélyezett csikóneveléssel, erre a célra legelőt különítettek el, de az értékesítés nehézségei miatt néhány év múlva az ígéretes kezdeményezésnek nem lett folytatása.⁹³ Sokáig jó ötletnek tűnt egy szeszgyár létesítésének terve is, amelyet az időközben megjelent konkurencia miatt végül elvetettek. A vasút vezetésével az uradalom intézősége nagy reményeket fűzött a kőcsúri tanyaközpontól 600 méterre kijelölt vasúti megálló / rakodóállomás létesítéséhez. Az igazgatótanács úgy döntött, hogy ez utóbbi tanya összes épületeit magtárrá alakítja át, mivel innen könnyebb lesz a gabona értékesítése, és nem kell a további terményszállításához az ökörfogatokat igénybe venni. A megálló létesítéséhez a Státus 8000 forinttal, míg Radnót politikai község 5000 forinttal járult hozzá. Sajnos, a létesítménnyel szemben támasztott remények túlzónak bizonyultak. Az épület kicsi lett, a rakodáshoz kialakított tér szűk, a személyzet elégtelen, így még az uradalom forgalmát sem tudta ellátni, annak ellenére, hogy a rakodóállomásnak még a Mezőség egy kisebb részének forgalmát is le kellett volna bonyolítania.⁹⁴ Az uradalom irányításában 1902-től változást eredményezett a tagosított marosdéli birtokrész házi kezelés alá való visszakерülése,⁹⁵ melyet a könnyebb kezelés végett legelővé alakítottak át. Az uradalom gazdaszata erőteljesen megszenvedte a mostoha időjárási viszonyokat. Az 1911–1913 közötti évek nagy esőzései miatt a gabonablák és a legelők is hónapokig víz alá kerültek, számottevő jövedelemkiesést okozva az uradalomnak.⁹⁶ A katolikus gimnáziumok működtetését azonban biztosítani kellett, ezért az igazgatótanács javaslatba hozta az uradalom eladását is, de a státusgyűlés részvevői az állandó jövedelmezőségi ágazatokat⁹⁷ és a másik

⁸⁶ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1892, 38–45.

⁸⁷ Uo., 1888, 52.

⁸⁸ Az építkezést azért találta az igazgatótanács szükségesnek, mivel a malom vízellátását biztosító, rőzséből készült gát rendszerint minden tavasszal átszakadt, és évi javítása átlagosan 6000 korona-ba került. Kifizetőbben találták egy tartós gát építését, amely végül 1902-re készült el, 120 000 korona költséggel. Az összeg kifizetését törlesztés kölcsönnel fedezték, melynek évi kamata megegyezett az állandó javítás összegével. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1903, 111.)

⁸⁹ Uo., 1903, 111.

⁹⁰ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1908, 98–101.

⁹¹ Uo., 1894, 242–254.

⁹² Uo., 1907, 107–108.

⁹³ Uo., 1893, 67–74.

⁹⁴ Az igazgatótanácsosok gyanúja szerint a MÁV vezetése még azt a 13 000 forintot sem használta fel az állomás létesítéséhez, amelyet a Státus és a község adott. Annál kevésbé járult a költségekhez maga az építető vasút.

⁹⁵ Korábban a marosdéli görög keleti lelkész bérelte.

⁹⁶ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1912, 189–200; 1913, 158.

⁹⁷ Lásd a 2. melléklet, az uradalom jövedelmezősége az 1914. évben.

három uradalom gazdasági helyzetét megvizsgálva,⁹⁸ elutasították a merész ötletet.

Az igazgatótanács a gazdasági érdek érvényesítésén túl igyekezett a birtokához tartozó településeken élő katolikus magyar ajkúak szellemi és lelki életén is javítani. A Státus az uradalom vásárlásával a Bethlen családtól a kegyúri terheket is megörökölte. Patrónusként támogatta a helybeli katolikus életet, így Radnót központjában felépítette a napjainkban is álló impozáns katolikus templomot, a plébániai lakást és a felekezeti elemi iskolát. Az uradalmi tanyákon vándor iskolát szervezett, ahol a radnóti tanító és lelkész hétvégeként oktatta a cselédek és alkalmazottak gyermekeit. Maga az erdélyi püspök is figyelemmel kísérte az uradalom fejlődését, a kulturális-vallási tevékenységét,⁹⁹ sürgette a tanyákon álló cselédlakások javítását, imaházak felállítását.¹⁰⁰

A fentiek alapján levonhatjuk a következtetést: az uradalom gazdasága beváltotta a hozzá fűzött reményeit, jövedelmezősége a dualizmus korának második felében állandósult. Mivel teljes jövedelemkimutatással csupán az 1885–1893 közötti időszakból rendelkezünk, megállapításunk bizonyítására is a fenti időszakot vettük figyelembe. A nyolc év gazdaságból származó összjövedelem 391 404 forint volt, ezáltal az uradalom értéke a vásárlási árhoz viszonyítva 25%-kal növekedett. Befektetésekre összesen 135 177 forintot használtak fel, tiszta jövedelem tehát 253 079 forint maradt, amely évente 43 489 forint összesen, ebből a 31 628 forint tiszta jövedelem¹⁰¹ folyt be a tulajdonos alapok javára a kolozsvári alapítványi pénztárba. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az évi átlag jövedelem így is közel 10 000 forinttal maradt el az uradalom eladója által előrevetített évi tiszta jövedelemtől,¹⁰² Magyarázható ez a gabona értékesítéséből származó jövedelem túlbecsülésével és az uradalomhoz tartozó haszonvételek értékének folyamatos csökkentésével. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a fenti jövedelmet is úgy sikerült elérni, hogy a Státus az elődjénél jóval hatékonyabb gazdaságot folytatott, ugyanakkor az apránkénti befektetésekkel a birtok fejlesztése is állandósult. Az uradalom gazdaságának pozitív eredményei ösztönzőleg hatottak

a Státusra, így ennek példáján a nagymási uradalomban is házi kezelést vezettek be.

A hanyatlás éve (1915–1948)

A háború első éveiben a Státus megvált a kolozsmonostori uradalomhoz tartozó, bérleti rendszerben kezelt jegenyei fürdőjétől, és kolozsmonostori intézőséget is beköltöztette az igazgatótanács kolozsvári irodájába, de a költségmegtakarítások mellett továbbfolytatta az uradalmakat érintő apróbb fejlesztéseket. Így a radnóti uradalom 1915. évi jövedelméből felszerelési és beruházási alapot hozott létre, amelyből a tanyák faépületeit megjavították, némelyiket dohányszínné alakították. Az egyre gyakrabban előforduló javítási és építési munkák költséghatékony végzésére cementet gyártó gépfelszerelést vásároltak, a termény betakarítására új csepplőfelszerelést szereztek be.¹⁰³ A háború miatt fellépő állandó munkaerőhiányt a marosvásárhelyi parancsnokságtól kapott orosz hadifoglyokkal próbálták enyhíteni.¹⁰⁴ Az 1918-as országos szárazság az uradalom mezőgazdaságát érzékenyen érintette, a tenyészállatok legnagyobb részétől megváltak, a kiesett jövedelmet a bor értékesítéséből és a malomvából igyekeztek pótolni. Pekri Sándor igazgatótanácsos javasolta, hogy az állami támogatás igénybevételével létesítsenek Radnóton egy földművesiskolát, de a tervet az igazgatótanács egyelőre elutasította.¹⁰⁵ A háború utolsó évében kialakult zűrzavaros helyzetben az intézőség még idejében megszervezte a nemzetőrséget, így a visszavonuló osztrák–magyar csapatok, valamint a frontról hazatérő románok nem tettek kárt az uradalom javaiban. Ezzel szemben elpusztult a házi kezelésben levő alsóbajomi és a bérleti kezelésben levő nagymási uradalom, melyeknek épületeit felgyújtották, terményeit és eszközeit pedig széthordták a helyi román lakosok.¹⁰⁶ A kolozsmonostori uradalom erdősegeinek egy jelentős része szintén a féktelen pusztításnak és falopásnak esett áldozatul. A radnóti uradalom megmenekült ugyan a rombolástól, de nem tudta elkerülni a leg súlyosabb csapást, amelyet a román állam kisebbségellenes egyház- és birtokpolitikája hozott magával. Az első ilyen lépést a Kormányzótanács által kiadott

⁹⁸ Lásd a 3. melléklet, a Státus-uradalmak 1912. évi gazdaságának összehasonlítása.

⁹⁹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1911, 114.

¹⁰⁰ „Hivatalos körutam alkalmából a radnóti uradalmat is megtekintvén, megelégedéssel tapasztaltam, hogy az utolsó itlétem óta épített cselédlakások – különösen Lekencén – egészségi és erkölcsi szempontból is megfelelőbbek az eddigieknél. ...Még a jelen évben szeretném, ha a lekencei 63 iskolaköteles gyermek a radnóti lelkész és tanító részéről valamelyes oktatásban részesülne, úgy, mint azelőtt, hetenként legalább egyszer. ...A cselédek nagy része katolikus lévén, bármely egyszerű imaház nagyban

hozzájárulhatna ahhoz, hogy az ott alkalmazott vallásos, megbízható nép jól érezze magát.” (Uo.)

¹⁰¹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1894, 259–263.

¹⁰² Lásd az 1. melléklet, az uradalom gazdaságának jövedelmeiről.

¹⁰³ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1915, 182–190.

¹⁰⁴ Uo., 1917, 124–131.

¹⁰⁵ Uo., 1918, 62–70.

¹⁰⁶ Az előzetes kárfelmérés 3 millió lejre értékelte a nagymási uradalmat ért veszteséget, de a valóságban a pusztítás jóval nagyobb értéket jelentett.

1919-es kisajátítási törvény alapján életbeléptetett, 1921-es agrártörvény jelentette. A törvény jellegét jól érzékeltetik Octavian Gogának, a Kormányzótanács politikusának, a későbbi miniszterelnöknek a szavai: „Erdély visszamaromásításának” egyik fontos eszköze volt.¹⁰⁷ A törvény végrehajtásának első lépéseként a Kormányzótanács elrendelte a nagyobb birtokok kényszerbérbeadását, melynek értelmében 1918 őszén a radnóti főszolgabíró 350 korona holdankénti átlagár mellett, önkényesen átadta a harcterekről hazatérő román katonáknak a gabonatóblák legszebb részeit. Emellett az intézőség Radnóton 150 holdat, Maroslekencén 60 holdat adott át a helyi lakosságnak, a hatóság által megállapított szimbolikus 35–75 korona holdankénti kényszerbérösszeg kifizetése ellenében.¹⁰⁸ A helyi lakosság azonban a kierőszakolt kényszerbérletek mellett öntörvényű földfoglalásokba is kezdett. Az állami hatóságok ezek fölött rendszeresen szemet hunytak, mint ahogyan ezt tették a maroslekencei, 50 hold nagyságú lóheretábla elfoglalása esetében.¹⁰⁹ A birtokok kisajátítását három törvény is szabályozta. Az első a Kormányzótanács 1919. szeptember 20-án közzétett agrártörvénye, amelynek 6. artikulusa kimondta: „egész terjedelmükben kisajátítják azokat a falusi és városi külterületeket, amelyek olyan közérdeket szolgálnak mint testületek, alapítványok, intézetek, egyházak, szerzetesházak, káptalanok, egyetemek, iskolák, kórházak stb.”¹¹⁰ Meghagyta a tulajdonos erkölcsei testületek építési és tűzifaszükségletét fedező erdőt, a tulajdonos plébániák javadalmi földjének 32 holdat, a tanítók javadalmi földjét 16 hold, a templomok földjét 5 hold nagyságig. Mivel a rendelet az iskolai és nevelési célt szolgáló birtokokat kivette a kisajátítási eljárás alól,¹¹¹ a Státus erre hivatkozva eredménytelenül kérte birtokainak mentesítését a megkezdett eljárás alól. A második agrár-

törvény, az Averescu-kormány földművelésügyi miniszteréről elnevezett, ún. Garofild-féle törvény 1920. július 9-én, a 2478/1920 szám alatt jelent meg.¹¹² Ez már kimondta az erkölcsei testületek mezőgazdasági birtokainak kötelező, teljes kisajátítását, ugyanakkor fenntartotta a plébániák, iskolák, templomok számára meghatározott földek kiosztását.¹¹³ A harmadik, a Brătianu-kormány 1922. október 25-én közzétett agrártörvénye már a kisajátítások szigorító és gyorsító eljárását sürgette. Az Averescu-féle törvény értelmében a kisküküllői és dicsőszentmártoni agrárbizottságok szétesztették az uradalmak földjeit,¹¹⁴ Radnóton a 4360 holdból 1220 holdat,¹¹⁵ míg Alsóbajomban az 1450 holdból 1300 holdat. Az intézőség fellebbezett az önkényes rendelkezések ellen, arra hivatkozva, hogy birtokaik az iskolák fenntartását szolgálják, így a radnóti földek 1/3-át, Alsóbajomban pedig 200 holdat a megyei agrárfőtanács visszaadott a Státusnak.¹¹⁶ Ez a siker azonban ideiglenesnek bizonyult, a birtokelkobzások erőteljes iramban folytatódtak. Az 1922. május 30-án véghezvitt, második fokú kisajátítással az uradalom teljes birtokát elvették. Csupán a gazdasági épületek, belső udvarok és szérűskertek maradtak az uradalom tulajdonában, valamint a 31 hold nagyságú kopár marosorbói hegyoldal, ahova később akácfaakat telepített a Státus erdőgazdasága.¹¹⁷

A kisajátítási törvény végül a római katolikusok közel teljes földállományának államosítását eredményezte. Az erdélyi püspökség 43 890 hold birtokából 6333 hold,¹¹⁸ a Státus által kezelt alapok 11 717 hold mezőgazdasági birtokából 578 hold maradt tulajdonukban, vagyis a földterületek 95%-át elveszítették. A kisajátított földek után járó kárpótlás a törvény előírásai ellenére elmaradt. Kisajátítási árként 5%-os államkötvényt ajánlottak, de ezeket csak 1930-tól kezdték el folyósítani az egyházaknak.¹¹⁹ A Radnót

¹⁰⁷ SARNYAI Csaba Máté 2015, 73.

¹⁰⁸ A kényszerbérösszegek messze alól maradtak a földek valószínű bérleti áránál. Például a kolozsvári határban az agrárbizottság 186 hold szénafüvet holdanként 39 lejért adott bérbe, holott egy magánbérlelővel kötött szerződésben holdanként 134 lejt kapott a Státus.

¹⁰⁹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1920, 26–30.

¹¹⁰ SAS Péter 2008, 66–68.

¹¹¹ BALÁZS András 1925, 364.

¹¹² MIKÓ Imre 1998, 156.

¹¹³ Az igazgatótanács ennek értelmében eredménytelenül kérte a 119 anya- és 71 leányegyházközségnél hiányzó 7346 hold földjütelék kiszakítását a kisajátított Státus-birtokból.

¹¹⁴ BALÁZS András 1925, 365.

¹¹⁵ Ezek végrehajtása után Radnóton maradt a marosdégi birtokkal együtt 543 hold szántó és 180 hold legelő, összesen 723 hold. Lekencén 130 hold szántó, 70 hold kaszáló és 200 hold legelő, összesen 400 hold. Marosorbón 20 hold szántó, 70 hold kaszáló, összesen 97 hold. A négy település határában összesen

1220 hold művelhető mezőgazdasági terület maradt, de ez sem kezelgetett teljes egészében az uradalom birtokában. Lekencén a helyi lakosok erőszakkal foglalták el a 200 holdas, dohánnyal bevetett táblát, amelyből az agrártörvény által kimondott nagyságú szántót sem adták vissza az intézőségnek. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1921, 82–83.)

¹¹⁶ Uo., 1920, 31–33.

¹¹⁷ Uo., 1926, 88–91.

¹¹⁸ SARNYAI Csaba Máté 2015, 74.

¹¹⁹ 1930-ban kapott az 1585 hold mezőgazdasági és 1335 hold erdőterület után a tanulmányi alap 1 514 100 lejt, az ösztöndíjlap 245 000 lejt kapott. 1931-ben a radnóti 1679 hold területért 2 147 900 lejt, a marosdégi 471 hold területért 545 600 lejt, a kisiklandi 119 hold területért 94 300 lejt. 1932-ben Lekence határában 1146 hold terület után 705 800 lejt. Mindezt állampapírokban, a következő pénzüzeteknél helyezte el: Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt., Transsylvania Bank Rt., Varga Örökösök, Kereskedelmi Bank, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1920, 33–34.)

környéki települések lakóinak kiadott 2750 hold területet kényszerbérletbe kellett adni, de a bérlők csak ritkán fizettek, emiatt a Státus állandó jelleggel perben állt a velük.¹²⁰ A kisajátításokból és kényszerbérbeadásokból származó károk megtérítését báró Jósika Samu, a Státus világi elnöke többször is eredménytelenül kérte a földművelésügyi minisztériumtól és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkárságától. Az uradalmak gazdaszatai mellett a Státusnak jelentős erdőkárokkal is szembesülnie kellett. Az 14 820 hold erdőbirtokból kisajátítottak 12 150 holdat,¹²¹ a megmaradt 2670 holdból 852 hold a kolozsmonostori részen, 549 hold a kisbácsi, 968 hold a nyíresi és 116 hold az alsóbajomi erdő-részben maradt.¹²² A háború okozta zűrzavaros közbiztonsági állapotokat kihasználva, a kolozsmonostori és nagyalmási erdőterületekről a helyi lakosok elhordták a kitermelt tűzifakészleteket, és ellenőrzés nélkül vágták az épületfának alkalmas törzseket. A garázdálkodás a csemetefák kipusztítására és az erdési épületek lerombolására is kiterjedt, mintegy 200 000 korona kárt okozott az uradalmaknak. Az állam a 5003/1920 sz. kormányzótanácsi határozat alapján bevezette az ún. kényszer-faeladást, amely a faárúk piaci ár alatti értékesítését eredményezte.¹²³

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az agrártörvény alapjaiban rendítette meg a Státus gazdasági helyzetét, veszélybe sodorva egyházi tan- és nevelőintézetek fenntartását. Ennek ellenére, a státusgyűlés továbbra is a megcsonkított uradalom gazdaszatának átmentési lehetőségeit kereste. Mivel a román hatóságok rendeletei az uradalmat megfosztották a legelőitől, a megmaradt nagyszámú marhaállományt bérelt legelőkre hajtották. Az így ráfizetessé vált állattartást azonban nem érte meg tovább fenntartani, ezért év végén az alsóbajomi állományt teljesen, a radnótinak 1/3-át értékesítette az uradalom. Az új birtokviszonyok közepette már a nagyüzemi gazdaszatot sem lehetett fenntartani, ezért a státusgok leporolták a korábbi terveiket, és egy Radnóton létesítendő gazdasági iskola és előmunkásképző felállítás mellett döntöttek. Létrehozására az uradalom 1920. évi jövedelméből 200 000 koronát szavaztak meg, azzal a megjegyzéssel, hogy a tanulók egy része az ugyancsak a Státus igazgatása alatt álló szebeni Teréz-árvaházból érkezzen. Az algyógyi gazdasági is-

kola mintájára megszervezett intézmény már 1921 ősztől fogadta a diákokat, de mivel nem kapta meg az államtól a működéséhez szükséges engedélyt, egy év múlva kénytelenek voltak az oktatást felfüggeszteni.¹²⁴ Az 1930-as években az Erdélyi Gazdasági Egyesület több alkalommal is sürgette újraindítását, amelyre végül 1935-re került sor. Az osztályokat és a bentlakást a kastélyban rendezték be, a gyakorlati oktatásra az uradalom gépszínében, magtárában, 1 hold szőlőjében és néhány hold mezőgazdasági területén került sor. A két évfolyammal, így átlag 60 diákkal működő iskola végzettjei az állami és a Státus-közegek előtt vizsgázva, jó gazdaszati képesítést szereztek.¹²⁵

Az impériumáltással a Státus pénzkezelési módja is megváltozott. A Státus még 1918 ősztől felbontotta a kolozsvári állami adóhivatallal kötött szerződést, amelynek értelmében az adóhivatal az alapítványi főpénztári teendőket is ellátta, és a 8 millió koronát kitevő vagyont novemberben a budapesti központi állampénztárba szállították. Az alapok főpénztári teendőit a kolozsmonostori uradalmi pénztár vette át, amely 1920 márciusára kapta meg Budapestről a pénzügyi utalványozásokat tartalmazó iratokat. Így ismét lehetővé vált a pénzügyi tevékenységek teljes körű folytatása.¹²⁶

Az 1920-as évek az uradalom gazdaszatának leépülésről és az új lehetőségek kereséséről szóltak. Az intézőségnek első dolga volt értékesíteni a legelő nélkül maradt állatállományt és új jövedelemforrások után nézni.¹²⁷ Ez utóbbit a kis területen művelhető szőlészetben és a dohánytermesztésben vélte felfedezni. Felmerült ugyan új vízi energiával működő ipari létesítmények beindításának lehetősége, de a kendercérna-, kötélfonó és gyümölcskonzervgyár létesítményekből végül egyik sem épült fel. Az intézőség belátta, hogy a fő jövedelmi forrást csak a malom működtetéséből várhatja, ezért annak korszerűsítésére 6 db jó minőségű malomkövet vásárolt, a malom épületeit kijavíttatta, parterősítési munkálatokat végzett. A malomvából származó havi 280–300 mázsa gabonából azonban nem tudta a Státus az iskolák tanárainak és köztisztviselőinek gabonailletményét kifizetni,¹²⁸ mert a hatóságok közlélmzés címen beszolgáltatásra kötelezték az uradalmat. Utalványozással olyan lakóknak (is) kellett gabonát

¹²⁰ Uo., 1921, 82–83.

¹²¹ Holdanként 700 koronának megfelelő lejben állapították meg a kisajátítási árat.

¹²² ENDES Miklós 1935, 487.

¹²³ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1920, 33–34.

¹²⁴ Uo., 1920, 26–33.

¹²⁵ Uo., 1938, 52–53.

¹²⁶ Uo., 1920, 22–23.

¹²⁷ Az állatok értékesítéséből 214–665 lej bevétele származott a Státusnak. Meghagytak 80 ökröt, 30 tehenet, 20 üszőt, 10 bikát, 10 tehénbivalyt, 1 bikát és 8 lovat.

¹²⁸ A malomvából származó gabonából fedezte a Státus az alsóbajomi és radnóti uradalom cselédeinek illetményeit, a főgimnáziumonkénti 40–40 mázsa búzát, a papnevelőnek küldött 20 mázsa gabonát és a központi tisztviselőknek küldött 50 mázsa búzát.

beszolgáltatnia az uradalomnak, akik kisajátításkor az uradalom földjeiből részesültek, sőt kényszerbérletben szimbolikus összegért annak földjeit bírták. Itt jegyezzük meg, hogy a mezőgazdasági eszközökkel nem rendelkező parasztság jó része nem is tudta megművelni a kapott földet, és azt parlagon hagyta, vagy eladta a tanítókból, papokból, tisztviselőkből kialakult román újbirtokos rétegnek.¹²⁹ A malom jövedelmezőségének növelésére az 54 mázsa napi őrlési képességű hengerek mellé egy másodikat is beállítottak, amelyek a megnövekedett teljesítőképesség révén lehetővé tették egy gyapjúfésülő beállítását is, amelyet a környékbeli falvak lakói előszeretettel kezdtek használni.¹³⁰ Az őrlés során keletkezett lisztpor felhasználására az intézőség sertésenyészetet állított fel.¹³¹ Az 1929-től Romániába is beköszönő gazdasági válság az uradalmat is hátrányosan érintette. A gabonaárak visszaestek, a 22 holdas szőlészetből felhalmozott borkészlet értékesítése leállt.¹³² Kedvezőtlenül érintette az uradalmat a Maroson történő tutajozás vámmmentességének bevezetése is, amelynek értelmében a sok esetben gátrongáló faúsztatásért a tutajosok nem fizettek kártérítést az intézőségnek, amely a gátjavítást továbbra is el kellett hogy végezze.

Az 1921-es agrártörvény után megmaradt 24 hold, a beltelkek és a szérűskertek mellé a Státusnak 1926-ra sikerült 60 holdat visszaszereznie.¹³³ A gazdálkodás a marosorbói, a köcsúri, a József- és maroslekencei tanya néhány holdas földterületein folytatódott. Változó, 1–5 hold közti nagyságrendben termeltek dohányt, cukorrépát, kendert, takarmányrépát, burgonyát, mákot, dinnyét, paszulyt, káposztát. 9–10 hold közti területeken árpát, lóherét, és lucernát váltakozva vetettek.¹³⁴ A fenti kultúrák csak az állattartáshoz szükséges terményeket biztosították, valamint az iskolák és a státuszszemélyzet ellátmányait alkották, értékesítésre nem kerültek. A két világháború közti időszak gazdaságának állandó jelenségévé vált a gazdasági épületek lebontása, befogadóképességük csökkentése, a géppark eladása.¹³⁵ A Státus még ragaszkodott a radnóti gazdaságához, de megvált a termőföldek és legelők nélkül maradt uradalmaitól, 1921-ben eladta nagyalmási, 1929-ben pedig az alsóabajomi uradalmát is.¹³⁶

A katolikus egyház helyzetének rendezésére a román állam 1932-ben a Szentszékkal megkötötte a Konkordátumot, melynek értelmében a Státus nevet váltott, átalakult gyulafehérvári latin szertartású Egyházmegyei Tanácsá. A Konkordátum 9. pontja szabályozta az egyházmegye alapjainak ügyét, törvényben biztosította azok elidegeníthetetlenségét. Ennek ellenére, a Státus tulajdonában maradt javak elleni támadások a kolozsvári Onisifor Ghibu ügyvéd vezetésével és a mögötte álló jelentős állami támogatással tovább folytak. A támadások a Konkordátum érvénytelenségére hivatkozva, követelték az általuk államinak tartott, még megmaradt Státus-vagyon teljesen állami tulajdonba vételét. A probléma megoldására végül 1939-ben összeült egy négyes bizottság, melyben a Státus részéről dr. Gyárfás Elemér világi elnök és Durcovici Antal bukaresti érseki vikárius, az állam részéről a kisebbségügyi miniszter megbízásából Borcea Lucian nagyszebeni és Garoiu Ioan brassói ügyvéd volt jelen. A következő év márciusában ratifikált Egyezmény értelmében az egyházmegyei alapokat – így a radnóti uradalmat is – az Egyházmegyei Tanács nevére telekkönyvezették, feltüntetve a telekkönyvi tulajdonos megjelölésénél, hogy „kezeli és képviseli a gyulafehérvári latin szertartású ordinarius.”¹³⁷ A második bécsi döntést követően az uradalom a hozzá tartozó iskolával a Romániában maradt gyulafehérvári püspökség közvetlen irányítása alatt maradt. Jövedelme a gyulafehérvári és brassói főgimnáziumok, a gyulafehérvári fiúnevelő, a radnóti gazdasági iskola, a nagyszebeni Teréz-árvaház fenntartását, illetve a nyugdíjas tanárok nyugdíjsegélyének kifizetését szolgálta. Az Észak-Erdélyben maradt többi Státus-főgimnázium működtetését a Püspöki Helytartótanáccsal együttműködő igazgatótanács biztosította, az 1940-ben vásárolt, 169 hold kiterjedésű apahidai birtok és kolozsmonostori uradalom, valamint a Kolozsváron bérbeadott ingatlanok jövedelméből.¹³⁸ Az uradalom és az iskola jelentősebb pusztítás nélkül vészelte át a háborút 1944. őszig, ekkor a frontvonal hat hétre birtokterületére került. A kastélyba költöző katonai parancsnokság elrendelte az épületek kiürítését. A gazdátlaná vált épületekben a teljes állatállomány elpusztult, a gaz-

¹²⁹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1921, 84–86.

¹³⁰ A brassói Schiel Testvérek gépgyáratól beszerzett gépek költsége az üzembe helyezéssel együtt 772 000 lejbe került. A napi őrlési kapacitás 70 mázsa volt, így az évi malomvám 3749 mázsa vámgabonát eredményezett. A jövedelmet azonban erőteljesen befolyásolta a tavaszi áradás vagy a szomszédos malmok teljesítménye. Például az első világháború alatt a motormalmok a benzin hiánya miatt leálltak, így az uradalmi malom monopóliumhelyzetbe került, és jövedelme jelentősen megugrott. (Uo., 1926, 77–78.)

¹³¹ Évente 300 sertés került eladásra.

¹³² ERKSL EKS, IV, 4/f, 1930, 64.

¹³³ Ebből a területből 28 hold elsörendű kaszáló a kastély mellett, a 32 hold jó minőségű szántó a Szennyves nevű dűlőben terült el. (Uo., 1926, 82.)

¹³⁴ Uo., 1930, 66–67.

¹³⁵ Uo., 1929, 75–76.

¹³⁶ Uo., 1929, 68.

¹³⁷ Uo., 1940, 61–62.

¹³⁸ Uo., 1940, 58.

dasági felszerelések jó részének is nyoma veszett. A kastély épülete is több lövedéktalálatot kapott, tetőzete csaknem teljesen tönkrement. Súlyosan megromgálódtak a tiszti lakások és a gazdasági épületek, a radnóti nagy istálló leégett, a Maroson közlekedő kompot egy tank víz alá nyomta, a József tanyán a cselédlakásokat, istállót és dohányszárítót szétlőték. A kárt 510 212 000 lejre becsülték.¹³⁹ A kisajátítások és kényszerbérletek által meggyengített Státus-alapok az okozott károkat teljes egészében már nem tudták helyreállítani. Helyi erőből megkezdődött a tönkrement, legszükségesebb épületek helyrehozatala, az állattenyésztés újraindítása, a gazdasági iskola visszaköltöztetése a kastély földszinti részébe. Az uradalom lassú újraindulásának az 1948-as államosítás véget vetett, de ezúttal nemcsak az intézmény anyagi bázisát számolta fel, hanem magát a Státust is. A kommunizmus időszakában az állam továbbra is mezőgazdasági iskolát működtetett a kastélyban, míg a 2000-es évek elején a kastély és az előtte elterülő kert töredéke visszakerült az Erdélyi Római Katolikus Státus tulajdonába.

Összegzés

Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1885-ben vásárolta meg Erdély egyik tekintélyes birtokát, a radnóti központú Kornis–Rákóczi–Bethlen-uradalmat, a hozzá tartozó kastéllyal. Az uradalom elsődleges központja Radnót volt, amelyet az önálló erdélyi fejedelemiség korában az egyik országgyűlési helyként is számontartottak, de másodlagos központok létesültek a környező települések határában is, Maroslekencén, Marosorbón, illetve a Radnóthoz tartozó Kőcsúri- és József-tanyán. A közel 5200 hold kiterjedésű birtokon az állandósult tőkebefektetéseknek köszönhetően mindig törekedtek fejlesztésekre. Az intézőség a növénytermesztésben bevezette a vetőmagelőállítást, a cukorrépa- és dohánytermesztést, műtrágyahasználatot, felgyorsította a gépesítést, az állattenyésztésben a fajtanemesítést, a birtokon működő malom állandó fejlesztését, de szőlészetet is létesítettek, borkészítésbe is kezdtek. A mintagazdaságként emlegetett uradalom jövedelme így szolgálhatta az erdélyi katolikus intézmények fenntartását, egyházi építkezések költségeinek fedezését. Az impériumváltást követően létesített mezőgazdasági iskola az algyógyi hasonló intézménnyel együtt hozzájárult az erdélyi gazdatársadalom neveléséhez. Fejér Gerő státusi előadó szavait idézve: „Büszkesége volt minden státusi tagnak”.

Pénzes Lóránd István – Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltára, Sepsiszentgyörgy, Gyár u. 16., RO-520031

¹³⁹ A kár tételes elosztása a következő volt: a tiszti és gazdasági épületekben 82 330 000 lej, élő állatokban 100 180 000 lej, felszerelésekben 12 630 000 lej, mezőgazdasági terményekben

174 728 000 lej és termékekben 26 344 000 lej. Ezekhez az összegekhez adódik hozzá a téli gazdasági iskolát ért 3 925 600 lej értékű kár is. (Uo., 1946, 37–40.)

Mellékletek1. melléklet:
Az uradalom gazdaságának jövedelmezősége

A Bethlen család birtokában:

Év	Évi tiszta jövedelem
1879	55 994 forint
1880	55 200 forint
1881	46 900 forint
1882	53 000 forint
1883	50 000 forint

A Státus tulajdonában¹⁴⁰

Év	Évi tiszta jövedelem	
1885	43 321 forint	43 489 Ft (1885–1893 közti évi átlag)
1886	41 481 forint	
1887	42 981 forint	
1888	35 856 forint	
1889	44 423 forint	
1890	?	
1891	?	
1892	?	
1893	48 352 forint	
1894	33 323 forint	
1895	33 327 forint	
1896	34 583 forint	
1897	34 659 forint	
1898	37 668 forint	
1899	34 410 forint	
1900	48 392 forint	
1901	46 657 forint	
1902	36 000 forint	
1903	42 476 forint	
1904	50 732 forint	
1905	48 598 forint	
1906	49 604 forint	
1907	?	
1908	?	
1909	29 647 forint	
1910	88 697 forint (41 500 forint beszállított az alapítványi főpénztárba)	

¹⁴⁰ Uo., 1885–1925. Az 1925. utáni években az uradalom évi jövedelmezőségét nem sikerült nyomon követnünk a hiányosan fennmaradt forrásokban. 1885–1893 között az uradalom tiszta jövedelmének csökkenését a birtokon megvalósított beruházá-

sokra fordított elvonásokban kereshetjük. A jövedelem-kimutatóval nem rendelkező éveket kérdőjellel jelöltük.

¹⁴¹ Nagy összeg a megnőtt infláció miatt.

Év	Évi tiszta jövedelem
1911	83 389 forint (43 032 forint beszállított az alapítványi főpénztárba)
1912	71 478 forint (40 000 forint beszállított az alapítványi főpénztárba)
1913	34 953 forint
1914	102 750 forint (41 599 forint beszállított az alapítványi főpénztárba)
1915	43 750 forint
1916	47 645 forint
1917	305 205(!) ¹⁴¹ forint
1918	?
1919	?
1920	355 429 forint
1921	559 387 Lei
1922	?
1923	?
1924	?
1925	2 861 048,42 Lei

2. melléklet:
Az uradalom jövedelmezősége 1914. január 1. – szeptember 30. között¹⁴²

Jövedelmezőségi ágazat	Összeg koronában
Haszonbérékből	426
Őszibúzából	54 434
Árpából	5 673
Kukoricából	49 840
Cukorrépából	10 000
Dohányból	14 536
Tejből	1 500
Tenyészbikából	36 560
Mustratehenekből	31 330
Mustrabikákból	8 878
Mustraökrökből	77 379
Gulyabeli marhákból	1 241
Lovakból	11 290
Sertésekből	29 355
Juhokból és termékeikből	13 400
Hullott bőrökből	1 606
Egyéb mezőgazdasági tárgyakból	1 321
Borból	6 668
Bérházakból	883
Malomvámából	6 492
Halászatból	100
Vásárjogokból	693
Kompvámából és tutajvámából	2 707
Leltári tárgyakból	1 377

¹⁴² ERKSL EKS, IV, 4/f, 1915, 188.

Más rendszeresített bevételekből	7 732
Bevétel	375 421
Kiadás	169 920
Jövedelem	205 501

3. melléklet:
Az uradalmak gazdaszatainak 1912-es leltári értéke koronában kifejezve¹⁴³

Az uradalom megnevezése	Gazdaszatának értéke	Erdészetének értéke	Összesen
Kolozsmonostor	1 793 207	40 530	2 199 037
Nagyalmás/Váralmás	365 630	411 130	776 760
<i>Radnót</i>	<i>2 564 741</i>	<i>10 426</i>	<i>2 668 167</i>
Alsóbajom	639 609	503 714	1 143 323
Az uradalmak összesen	5 363 187	1 424 100	6 787 287

Pénzes Lóránd István – Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltára, Sepsiszentgyörgy, Gyár u. 16., RO-520031

Levéltári források

Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára, Erdélyi Katolikus Státus iratai, Kolozsvár (ERKSL EKS)

- IV, 4/a: *Jegyzőkönyvek*
- IV, 4/b: *Iktatott iratok*
- IV, 4/e: *Státusgyűlési jegyzőkönyvek, 1865–1945*
- IV, 4/f: *Igazgatótanács évi jelentései, 1883–1946*
- IV, 4/i: *Végyes nyomtatványok*
- IV, 5/a: *Kolozsmonostori uradalom iratai, 1263–1947*
- IV, 5/e: *Radnóti uradalom iratai, 1893–1948*

Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (GYFL)

- I, 1/a: *Püspöki iktatott iratok*

Irodalom

BALÁZS András

- 1925 Román uralom évei 1919–1925, in: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* (szerk. Bagossy Bertalan et al.), Erzsébet Ny., Dicsőszentmárton, 330–375.

BÖZÖDI György

- 2002 Radnót múltjából, in: *Uő: Székely századok*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 169–212.

ENDES Miklós

- 1935 *Erdély három nemzete és négy vallása autonomiájának története*, Budapest.

DÓKA Klára

- 1997 *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.

FEJÉR Gerő

- 1925 A háború évei 1912–1918, in: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* (szerk. Bagossy Bertalan et al.), Erzsébet Ny., Dicsőszentmárton, 315–329.

FÜLÖP Mária Éva

- 1995 *A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1849–1949)*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.

GÁLFI Emőke

- 2021 *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

¹⁴³ Uo., 1915, 185.

HOLLÓ László

- 2019 A radnóti Kornis–Rákóczi–Bethlen kastély Erdélyi Római Katolikus Státus általi megvásárlásának története, in: *Arany-madár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére* (szerk. Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 629–642.

JEKELFALUSSY József

- 1892 *Magyarország iparosainak és kereskedőinek czím- és lakjegyzéke*, Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest.

MIKÓ Imre

- 1998 *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, Pro Print, Csíkszereda.

SARNYAI Csaba Máté

- 2015 Az erdélyi katolikus közösség gazdasági helyzetének változása az impériumváltás után, különös tekintettel az Erdélyi Római Katolikus Státus által kezelt vagyონrészekre, *Egyháztörténeti Szemle*, XVI/3, 73–87, 90.

SAS Péter

- 2008 *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*, Barankovics Alapítvány – Mundus Magyar Egyetemi, Budapest.

SZABÓ Attila

- 1985 *A ceglédi vallásalapítványi uradalom gazdálkodása 1782–1867 (Ceglédi Füzetek 22.)*, Kossuth Múzeum, Cegléd.

SZÁNTÓ Imre

- 1961 A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása a veszprémi püspökség sümegei uradalmában (1751–1802), in: *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve*, VII, Eger, 511–523.

SZENTKATOLNAI CSEH László

- 1889 *Védő-emlékirat az Erdélyi Róm. Kath. Státus tulajdonát képező Radnóti Uradalom és a jóságigazgatóság tárgyában*, Déva. (Lásd ERKSL EKS, IV, 4/i, *Vegyes nyomtatványok*.)

Istoria administrării Domeniului Romano-Catolic de la Iernut

(Rezumat)

În 1885 Statusul Romano-Catolic din Transilvania a cumpărat Domeniul Kornis–Rákóczi–Bethlen de la Iernut, un important domeniu din Ardeal, împreună cu castelul. În afara Iernutului, cunoscut loc de Dietă a Transilvaniei în perioada principatului, domeniul a avut și centre secundare, la Lechința, la Oarba de Mureș, respectiv în prediile iernutene *Kőcsűri* și *József*. Datorită injecțiilor repetate de capital, domeniul de cca. 5200 pogoane s-a dezvoltat considerabil. Conducerea sa economică a fost fruntașă în implementarea a numeroase reforme (cultivarea de semințe, cultivarea sfeclei de zahăr și a tutunului, utilizarea îngrășămintelor chimice, accelerarea mecanizării, modernizarea permanentă a morii, creșterea unor rase nobile de animale, viticultură). Beneficiile domeniului erau menite să asigure finanțarea instituțiilor romano-catolice transilvănene și să contribuie la cea a construcțiilor noi bisericești. După primul război mondial, partea covârșitoare a domeniului a fost naționalizată, activitatea rămasă restrângându-se mai ales la o școală agricolă.

The Administrative History of the Roman Catholic Estates at Radnót (Iernut)

(Abstract)

The Roman Catholic Status of Transylvania purchased the Kornis–Rákóczi–Bethlen Domain, a major Transylvanian estate, alongside the castle standing on it in 1885. Its primary center was Radnót, a town that under the independent Principality of Transylvania housed several diets; nevertheless, secondary centers also arose at and around nearby settlements, namely Maroslekence (Lechința), Marosorbó (Oarba de Mureș), as well as the Kőcsűr and József farmsteads in the Radnót countryside. With an extent of roughly 5200 acres, owing to the continuous investment of capital, the estate was being constantly developed. The administrators introduced tobacco and sugar beets as new crops, the use of synthetic fertilizers and crop seeds produced on the estate itself, spurred the rate of mechanisation, instituted animal breeding, kept developing the mill and established a vineyard to embark on winemaking. The profits so generated by the estate were utilised to cover the upkeep costs of various Catholic institutions in Transylvania and to finance the construction projects of the church. Subsequent to 1920 when Radnót became part of Romania, the estate was, for the most part, nationalised, with most activity save for that of an agricultural school largely ceasing.

1. ábra Az uradalom részbirtokai Kisiklandon, Radnóton, Maroscsapón, Marosdégen, Maroslekencén, Marosorbón, Odályán, Oláhpéterlakán, Szentjakabon területek el (Erdély részletes térképe, 1871, 13. szelvény, részlet)

2-3. ábra Az uradalom viaszpecsétje (balról); Az uradalom pecsétjének lenyomata (jobbról)

4. ábra A radnóti kastély homlokzata 1932-ben